

Hatalom és legitimitás

Guglielmo Ferrero hatása Bibó gondolkodására *

A fiatal Bibó István gondolkodására és szellemi fejlődésére köztudottan rendkívüli hatással volt Horváth Barna szegedi jogfilozófus és Guglielmo Ferrero, a Genfben élő olasz történész, a Genfi Egyetem tanára.

Bibó Istvánnak kezdetben nem volt tudományosan rendszerezett és részletesen kifejtett hatalom- és legitimitáció-elmélete. Az 1947-es akadémiai székfoglaló előadásában az államhatalmi szervezetek egykori és huszadik századi elválasztásával foglalkozott.

Kifejtett hatalomelméletének legfőbb jellemzője egy sajátos antropológiai és szociálpszichológiai szemléletmód volt, és ezen szemléletmód következetes érvényesítése az egyes embernek a másik emberhez, és az egyéneknek az intézményesült hatalmi szervezetekhez való viszonyában.

Bibó a társadalmi jelenségek magyarázata és elemzése kapcsán leginkább három fogalmat használ és alkalmaz a társadalmi összefüggések és a történelmi helyzetek elemzésére valamint az azokra vonatkozó következtetések levonása során, ezek: a hatalom, a legitimitáció és a félelem.

Bibó fejlődésében a szellemi fordulópontot kétségtelenül Guglielmo Ferrero műveinek megismerése és főleg Ferreróval való találkozása hozott, egyrészt amikor Genfben 1934–35 között, ösztöndíjas éve alatt Ferrero előadásait hallgatta, majd 1938-ban, ismételt találkozásuk során Párizsban, amikor már azt mondhatjuk, hogy Ferrero tanítványává szegődött. Erős hatással voltak Bibóra Ferreronak különösen *A hatalom* (1942), *Az állam láthatatlan Géniuszei* (1942) című művei.

Bibó István az 1942-ben elhunyt mesterének ajánlotta az 1942–43-ban elkezdett nagy művét: *Az európai egyensúlyról és békéről* című írását.

„Minden írásműnek kötelessége többé vagy kevésbé részletesen beszámolni azokról a hatásokról, melyekkel gazdagodott. E mű aránylag kevés ilyen utalást tartalmaz; ha pontosan be akarna számolni ilyenmű tartozásairól, akkor könyveken – s nem is mindig tudományos

[*] A tanulmány kismértékben bővített és szerkesztett változata annak az előadásnak, amely elhangzott a Bibó István: Az államtudós és az államférfi címmel 2011. november 25-26-án megtartott konferencián. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem ÁJK, Aula Magna.

könyveken – kívül előadások és baráti beszélgetések során nyert igen gondolatébresztő indításokra is utalnia kellene. Azokat, akiktől ilyen indításokat kapott, *e pillanatban* nem látszik célszerűnek felsorolni.

Egy tartozásáról azonban nem feledkezhetik meg a szerző, s ennek tesz eleget akkor, midőn e könyvet *Guglielmo Ferrero* emlékének ajánlja.”

Guglielmo Ferrero (1871–1942) nem volt ismeretlen szerző Magyarországon. Az olasz jogász, történész irodalmat és pszichológiát is tanult egyetemi tanár, újságíróként kezdte pályafutását, sokat utazott és *A fiatal Európa* (*L'Europa giovane*, 1897), és *A militarizmus* (*Il Militarismo*, 1898) című könyveivel szerzett népszerűséget. Később az ókori Róma történetével foglalkozott és történetírói hírnevét a *Róma nagysága és bukása* (*Grandezza e decadenza di Roma 1902–1907*) című hatkötetes könyve teremtette meg, ami magyarul 1914–16-ban jelent meg. Ferrero 1930-ban elhagyta Olaszországot és 1931-ben Svájcba emigrált, ahol a genfi egyetem tanára volt 1942-ig.^[1]

Bibó nemcsak megismerte és tanulmányozta Ferrero írásait, hanem azok meghatározó szerepet töltek be Bibó gondolkodására és társadalomszemléletének egészére nézve.

I. A FÉLELEMBEN ÉLŐ DEMOKRÁCIA

Bibó Istvánnak, 1945 őszén a *Valóság* c. folyóiratban megjelent *A magyar demokrácia válsága* című tanulmánya is egy olyan mondattal kezdődik, amit mesterétől tanult és az éppen Bibó mondanivalójának a lényegét fejezte ki: „A magyar demokrácia válságban van, mert félelemben él. Fél. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától és a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem.” „A politikai élet végzetes félelmeinek azonban az a tulajdonságuk, hogy tárgyi előfeltételek híján, pusztán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amitől félnek.”^[2]

A Magyar Tudományos Akadémián 1947. január 13-án tartott székfoglaló előadásában is Ferrerót idézi előadása elején Bibó, majd előadásának az európai

[1] Ady Endre a *Budapesti Napló* 1906. április 5-ei számában („Ódi” frói névvel jegyezve) *NERÓ* és *NÉNY* címmel írt egy rövid publicisztikai írást arról, hogy „Ferrero olasz tudós most remek tanulmányt írt Néroról.” (Ady, 1987, 374–375.) Ferrero tizenkilenc évszázad után vissza akarja adni e cézár becsületét – írja Ady. Vajon igazak-e azok, amiről Tacitus és néhány kortársa írt. Hiszen öt évig, amíg Néro uralkodott, „olyan derék császár volt, amilyen nem ült Róma trónján.” Később Tacitus és kortársai, „az akkori újságírók” – idézi Ady Ferrerót –, gyarló emberek voltak. „Hiszen politikával foglalkoztak. Gyűlölték Nérot politikai okokból.” – ezért írtak Néroról olyan rettenetes dolgokat. Erről részletesebben lásd a Ferenczi László által írott *Előszót* a *Hatalom* című könyv 2001-ben megjelent kiadásában. (Ferrero, 2001, 8.)

[2] Bibó, 1986, I. kötet, 15.

államrendszerek és hatalmi intézmények fejlődését bemutató része szinte teljes egészében Ferrero elemzéseire épül. Így például a kereszténység hatása az európai államok fejlődésére és az államok legitimitására, a Ferrero által is sokszor idézett Szent Ágoston-i tételre épül, ezt írja Bibó:

„Valami egészen döntő változás kezdődik a keresztény, és pedig a nyugati keresztény államelmélet kezdetével. Szent Ágostonnak *De Civitate Dei*, az Isten városáról, az Isten államáról szóló műve jelzi ezt a fordulatot. Furcsán hangozhatik ez, hiszen mi volna legalább annyira, sőt minden ókori államelméletnél jobban távol a politikai hatalom aktualitásától, mint az az államelmélet, mely a földi uralmakkal szemben az Isten királyságát állítja szembe. Mégis, az európai államelmélet fordulata itt kezdődik. Kezdődik azzal a tétellel, hogy minden hatalom, minden uralom a bűnbeesésnek, a bűnnek következménye, s csakis annyiban menthető és igazolható, ha célja a bűnbeesés következményeinek a csökkentése. Mai szekularizált szóval ezt a tételt úgy fejezhetnénk ki: a hatalom demoralizál, a hatalom igazolásra szorul, a hatalomgyakorlása csak valamilyen morális célja révén kaphat igazolást, nyerhet felmentést.”^[3]

Minden hatalom, igazolásra szorul. Mégpedig morális igazolásra. Bibó későbbi munkássága során is szinte „sorvezetőként” használja azt, amit Ferrero nézeteiből megtanult, és amelyek szemléletét meghatározó erővel befolyásolták. 1971–72-ben magnóra mondott, (majd arról leírt) nagy ívű összegező tanulmányát *Az európai társadalomfejlődés értelme* című művét teljes egészében áthatja Ferrero történelem- és társadalomszemlélete a félelemről, a hatalomról és a legitimitásról. Bibó ebben az írásában összegezi és bontja ki részletesen az ember félelméről, a hatalomról és a félelemtől megszabadulás eszközeiről vallott felfogását.

Ferrero, majd Bibó írásait kell megismernünk és összevetnünk – a megszo-
kottnál hosszabban idézve mindkettőjüket –, hogy a két szerző, tanár és tanítvány hatalomról és legitimitációról vallott nézeteiknek a szinte teljes egységét és egybeesését bizonyítsuk.

Először idézzük fel Ferrero írásaiból a félelem mint szociális (társadalmi) jelenség, és a hatalom mint objektiválódott intézmény összefüggéseit és a hatalom legitimitációs elveit.

1. Az ember, a hatalom és a félelem

Gondolatok a félelemről, a haladásról és a civilizációról című tanulmányában így ír Ferrero: „Ez az elsőrendűen fontos rossz, úgy tűnik, a félelem. A félelem az élő univerzum lelke. A világegyetem csak azért lép be az élet szférájába, hogy önmagát megfélemlítse. Az állatok állandóan a riadókészültség állapotában élnek; mentik magukat a természetben és menekülnek mindenfelé; félnek és félelmet keltenek.

[3] Bibó, 1980, 543.

A természet és az élet rendjében az ember az a lény, aki a legnagyobb félelmet érzi és provokálja. Mivel tudja, hogy bármelyik pillanatban meghalhat, és előbb vagy utóbb, de meg is kell halnia, mindenütt halálos veszedelmeket lát. A félelemtől elveszíti tájékozódó képességét, és képzeletével – fantasztikus lényekkel, vagy fiktív erőkkel benépesítve, amelyek hozzá hasonlóan képesek halált osztani – besötétíti a világegyetemet.”^[4]

„Ám az ember nemcsak a valódi és képzeletbeli veszélyektől fél; önmagát is megrémíti, éppen azért, mert neki van meg a képessége arra, hogy megfélemlítsen másokat. Elképzelhetetlen bonyodalom: ő az a lény, aki a leginkább félelmet tud kelteni, hiszen ő az egyedüli, aki képes fegyvereket készíteni; de éppen ez az oka annak is, hogy ő az, aki a leginkább fél.” A hatalom a félelem legmagasabb rendű megnyilvánulása – írja Ferrero, majd így folytatja: „Ám ugyanezek a fegyverek alkalmasak lehetnek arra is, hogy őt támadják meg. Az emberek minél inkább fegyverkeznek, hogy biztonságban legyenek, annál jobban félnek, mert – egyénileg vagy csoportosan – egyre nagyobb veszélyt jelentenek egymásra.”

„Ezért él hát az ember a rémületek egész rendszerének középpontjában; részben természetes rémületekről van szó, részben önmaga által teremtettekről. Egyikük igazi rémület, másikuk fiktív: utóbbiak iszonyatosabbak mint az előbbiek. A hatalom a félelem legmagasabb rendű megnyilvánulása, amelyet az ember önmaga számára alkot meg, éppen azon erőfeszítése révén, melyeket azért tesz, hogy megszabaduljon tőlük.”

„A hatásnak és a reakciónak ez a bizonytalansága, amely minden erőszakos cselekedetnek sajátossága, ez a mélységes oka a történelem és az élet legititokzatosabb és legfontosabb bonyodalmainak: ha az alattvalók mindig félnek a hatalomtól, amelynek alávetettek, a hatalom is mindig fél az alattvalóktól, akiket irányít.”^[5]

„Az egyetlen tekintély, amely nem fél, a szeretetből születik: az atyai tekintélyből például. Ahhoz, hogy az ember és a hatalom között ne létezzék a kölcsönös félelem e kettős viszonya, az kellene, hogy a hatalom elismertessék és enge-

[4] Ferrero, 2001, 58–59. A könyvet Ferrero franciául írta Genfben és először New York-ban és Párizsban jelent meg franciául 1942-ben. A mű eredeti címe és első megjelenése: *Pouvoir. Les Génies invisibles de la cité.* (A hatalom. Az állam láthatatlan géniuszai.) Második megjelenése, németül: *Macht* (Bern, 1945.) A *hatalom* 1945 óta csak 1986-ban jelent meg újra.

A Kairosz Kiadónál 2001-ben megjelent kötethez Ferenczi László írt kitérőt Előszót. Ferenczi László elsőnek említi, hogy Ferrero utolsó könyve „szokatlan, szabálytalan, vegyes műfajú alkotás: napló, önéletrajz, történeti tanulmány, történetfilozófiai értekezés, vitairat.” Napló, mert utal a megírás időszakának eseményeire. Önéletrajz, mert utal a szerző életének néhány fontos eseményére: tanulmányaira, utazásaira, tapasztalataira, felismeréseire. Történeti tanulmány, mert Nyugat-Európa, elsősorban Franciaország, Olaszország és Svájc történetét tekinti át. Történetfilozófiai esszé, mert a legitimitás problémájával foglalkozik, azaz az uralkodókhöz és az irányításhoz való jog igazolásának elveivel – írja Ferenczi László a 2001-es magyar kiadás Előszavában. (A belső címloldalon Utószó-ként van feltüntetve.) Ferrero *A hatalom* című, „sok műfajú” kötetében részletesen leírja: a legitim monarchia, a legitim demokrácia, a forradalmi kormányok legitimitását és fennmaradását, a prelegitimitás jelenségét és a kvázi legitimitást, továbbá a kvázi legitimitás katasztrófáit Franciaországban (1848) és Olaszországban (1915). (Ferenczi, 2001, 5–32.)

[5] Ferrero, 2001, 60.

delmeskedjenek neki, még hozzá teljes szabadságban, tiszteletből és komoly szeretetből. Abban a pillanatban, hogy megjelennek a fenyegetések és a merevségek, felszínre tör a félelem; az emberek félnek a hatalomtól, amely lesújthat rájuk; a hatalom fél az emberektől, akik fellázadhatnak.”^[6]

A végkövetkeztetés:

„És íme, egyszerű és világos nyelven: a hatalom arra íteltetik, hogy rettegésben éljen, hiszen fizikai erőt és erőszakot alkalmaz annak érdekében, hogy kormányozzon; ám félelme ellenére is mindig erősebb lesz, mint az ellene kitörő valamennyi lázadás, hiszen létezése csakúgy, mint félelme, megfelel az emberi természetnek. A Biblia sok évszázaddal ezelőtt, a maga ezoterikus nyelvén meghirdetett egy homályos és nehéz igazságot, amely éppen napjainkban kezd feltárulni az emberi szellem számára – fájdalmas tapasztalatok hosszas egymásutániságának gyümölcseként.”^[7]

2. A legitim hatalom, amely nem fél

Van-e olyan hatalom, amely nem fél? – teszi fel a kérdést Ferrero. Igen, van. A legitimitási elvek által humanizált és megszelídített hatalom nem fél. Egyébként pedig minden hatalom arra törekszik, hogy ésszerűként és igazságosként fogadtassa el magát azok által, akik felett uralkodik – írja Ferrero a *Bonaparte félelme* című tanulmányában.

A hatalom félelmet kelt alattvalóiban, de ugyanakkor ő is fél tőlük, hiszen arra kényszerül, hogy erővel kényszerítse magát alattvalóira. „...ezért ha a hatalom félelmet kelt, ő is mindig fél.” Viszont a hatalomnak sokkal kevésbé kell félnie alattvalóitól, a lázadástól, ha számít az alattvalók önkéntes és őszinte egyetértésére. Kisebb félelemkeltés és erőszak alatt az alattvalók is jóindulattal és jóakarattal engedelmeskednek majd – fejtegeti Ferrero. És a legfontosabb: „A legitimitási elvek humanizálják és megszelídítik a hatalmat, hiszen természetükben benne rejlik, hogy ésszerűbbként és igazságosabbként őszintén elfogadtassanak mindenki által, aki uralkodik és az engedelmeskedésre késznek, legalább a többség által is.” „Ez az elfogadás azonban nem mindig cselekvő, szándékos vagy tudatos. Ez az elfogadottság s a tömegek részéről így igaz – mint meggyőződés, a múlt lusta hagyatéka, egyfajta belenyugvás az elkerülhetetlenbe. Ez a hatalom már létrejött, mikor megszülettünk; mi is az oka ennek, azt mondván önmagunknak, ez mindig így volt és mindig így lesz. Ám még ha e passzív belenyugvásokkal is, a legitimitási elv megszabadítja a hatalmat a maga félelmeitől.” Elegendő, ha alattvalóinak többsége nem lázad ellene.^[8]

[6] Ferrero, 2001, 63–64.

[7] Ferrero, 2001, 65.

[8] Ferrero, 2001, 68.

II. A TÁRSADALMI SZERZŐDÉS ÉS A KORMÁNYOK LEGITIMITÁSA

A társadalom legfontosabb szerve a kormányzati hatalom – írja Ferrero –, amelynek legitimitása egyfajta hallgatólagos, de „vérbeli szerződésen” alapul.

„Egy legitim kormány tehát olyan hatalom, mely megszabadult a félelemtől, mert megtanult támaszkodni az aktív vagy passzív megegyezésre, és megtanulta, hogy arányosan csökkentheti az erőszak alkalmazását is. A legitimitás valamennyi elvében rejlő megegyezés az igazság ama magvának tűnik, amely a Rousseau kieszelte híres mítosz mélyén rejlik: a társadalmi szerződésben. A társadalom nem szerződéstől való, hanem az emberi természetből: bármilyen legyen is eredete, isteni vagy természeti, az ember azért ember, mert tudatában van annak, hogy mi a jó és mi a rossz, és mert csak nyájában élhet. A társadalom legfontosabb szerve, a hatalom az, amely a maga tökéletességét, a legitimitást, csakis egyfajta hallgatólagos szerződés révén érheti el. A legitimitási elvek nem mások, mint e hallgatólagos szerződés különböző formulái, amelyek között minden állam és minden korszak kormányai és kormányzottjai választhatnak. Minden egyes legitimitási elv rögzít bizonyos számú szabályt a hatalom megszerzéséhez és gyakorlásához: a hallgatólagos szerződés pedig e szabályokat és e kölcsönös feladatokat szabja meg, azt tudniillik, hogy amíg magát a hatalmat az uralkodók a szabályok szerint szerzik meg és gyakorolják, addig az alattvalók engedelmeskednek majd nekik. Minden egyes legitimitási elv tehát magában hordoz – attól fogva, hogy aktívan vagy passzívan, de elfogadják – egyfajta elkötelezettséget az engedelmességre, amelyet bizonyos szabályok betartása határoz meg: ez vérbeli szerződés. Attól kezdve viszont, hogy a két fél egyike nem tartja ezt többé tiszteletben, a legitimitási elv veszít erejéből, és nem nyugtatja meg többé sem a hatalmat, sem az alattvalókat. A félelem útja kezdődik.

Ekként magyarázható a diktatúrák szent félelme. Nem más ez, mint a hatalom inherens félelem, ősi félelem az alattvalók lázadásától, amely ismét kitörhet, alighogy a hatalom erőszakot vett az egészen addig igazolt legitimitási elven. Láttuk, hogy a legitimitási elvek csupán a hatalom aktív és passzív félelmei elleni védekezések.”^[9]

1. Talleyrand és Ferrero a legitimitásról és legitimitás négy princípiumáról

Ferrero több írásában ismételten előadja, mitől és hogyan volt részese egy szellemi megvilágosodásnak, egy igazi heuréka élménynek, a legitimitáció hatalmat igazoló szerepét illetően. Így adja elő a történetet. Hosszabb idejű betegsége idején, 1918 novemberének első napjaiban: „Hogy múlassam az időt, régi könyveket kezdtem olvasni, többé-kevésbé az idő hangulatának megfelelőeket. Egyik nap Talleyrand emlékiratait olvasva, a második kötet hét oldala (a 155. oldaltól a 162. oldalig) hirte-

[9] Ferrero, 2001, 69–70.

len felnyitotta előttem, hogy léteznek a világban a legitimitás princípiumai. Ez a felismerés döntő erejű volt. E naptól világosan kezdtem látni a világtörténelmet és az én sorsomat is. Hogy miért és hogyan? (...) Mielőtt e kérdésre felelnék, mindegyik fel kell lebbentenem a fátylat arról, mi is a legitimitás princípiuma.”^[10]

Az európai történelem során a legitimitásnak négy elve alakult ki és működött évszázadokon át – írja Ferrero. Ezek pedig a következők: a választói, az öröklődési, az arisztokratikus-monarchikus és a demokratikus elvek, azok amelyek az évszázadok során keveredtek egymással, küzdve, vagy éppenséggel együttműködve a másikkal.

„Mindent egybevetve a legitimitási elvek a hatalom, vagyis az irányítás jogának igazolásai. Mindenfajta emberi egyenlőtlenség között egyetlennek sincs akkora szüksége rá, hogy igazolja önnönmagát a józan ész előtt, mint a hatalom által létrehozott egyenlőtlenségnek.”^[11] És ismételten Szent Ágostonra hivatkozik: Az erőszakot alkalmazó állam, amelyik nem igazságos, nem különbözik egy rablóbandától. Vagyis másképpen fordítva: igazságosság – legitimitás – nélkül mi mások az államok, mint nagy rablóbandák.

Amint már korábban idéztem, akadémiai székfoglalójában Bibó is – Ferreréhoz hasonlóan – többször visszatért Szent Ágoston szerepére az európai államfejlődés történetének leírásában. „A hatalom demoralizál, a hatalom igazodásra szorul, a hatalomgyakorlás csak valamilyen morális célja révén kaphat igazolást, nyerhet felmentést.”^[12] Ezért írja Bibó: „Az egész európai politikai fejlődés nem más, mint a hatalom szüntelen önigazolásának és moralizálódásának a története.”^[13]

III. A FÉLELEM, A HATALOM ÉS A LEGITIMÁCIÓ BIBÓ ISTVÁN MŰVEIBEN G. FERRERO HATÁSA ALAPJÁN

Bibó István^[14] *Az európai társadalomfejlődés értelme* című tanulmányát – amelyet 1971-72-ben mondott magnóra – azzal kezdte:

„Kiindulok abból az egzisztencialista tételből, hogy az ember az egyetlen élőlényfajta, amelyik tudja, hogy meg fog halni.”^[15] „A tudatosságnak a megje-

[10] Ferrero, 2001, 48.

[11] Ferrero, 2001, 51.

[12] Bibó, 1980, 534.

[13] Bibó, 1980, 535.

[14] Bibó István írásait a Válogatott tanulmányok I-IV. kötetéből idézem.

[15] Bibó ezen mondatához kapcsolódva a jegyzeteket író Nagy Endre helyesen jegyzi meg, hogy „A halálfélelemmel kapcsolatos gondolatokat Bibó valószínűleg Ferrerótól vette át, s átalakítva saját filozófiája alapjává tette.” (Bibó, 1986, III. kötet, 546.)

G. Ferreronak a félelemről és a hatalomról szóló írásait felidézve láthattuk, hogy valóban nem az egzisztencializmus filozófiája volt az alapja Bibónak az emberi félelemről, a hatalomról és a legitimitációról írott tanulmányaiban, hanem nagyon tisztelt tanára G. Ferrero. Bibó magnóra mondott és legépelt összefoglaló magyarázata a félelemről, a hatalomról és a szeretet által legitimált és humanizált hatalomról néhol szinte szó szerint egyezik G. Ferrero írásaival.

lenése az, amely valószínűleg az emberi lélek egy csomó egyensúlytalanságáért is, ugyanakkor, mikor egy csomó csodálatos lehetőségéért, felelős. Valahol arra a nagyon őskori és a legprimitívebb embernél is régebbi pillanatra ugranék vissza tehát, amikor az ember rájött, hogy meg fog halni, tudatára ébredt annak, hogy meg fog halni, és ezzel az egész saját létezését olyan mértékben tudatosá tette maga előbb, ahogy semmilyen más élőlény tudtunkkal nem. Lásd: evett a tudás fájának gyümölcséből. Az, hogy az ember tudja, hogy meg fog halni, egy egészen újféle lelki betegségnek a lehetőségét jelenti, és valószínűleg az van mind a politikum, mind a vallás legfőbb, legvégső indítékainak a gyökerénél, és ez pedig a félelem tudata.”^[16]

Minden élőlény fél, amikor konkrét veszedelemmel kerül szembe. Az ember félelmének legfontosabb sajátossága. „...a másik ember tudja bennem a legnagyobb félelmet okozni” – hangsúlyozza Bibó.^[17] Sőt, a másik ember által gyakorolt kényszer, többszörösen fel tudja fokozni a bennünk élő félelmet.^[18]

1. A félelemtől megszabadulás eszköze és útja

Bibó szerint tévút és rossz eszköz, ha a félelemtől a mások felett gyakorolt hatalom, kényszer, erő alkalmazásának fokozásával akarunk megszabadulni. A szabaddá válás és a félelemtől mentes élet útja és eszköze a mások felé megnyilvánuló kényszer alkalmazásától és a mások által alkalmazott kényszer elviselésétől való egyidejű megszabadulás. „A félelemtől pontosan úgy szabadulhatok meg, ha sem én nem állok embertársaimnak nyomasztó kényszere alatt, sem én nem tartok embertársat nyomasztó kényszer alatt.”^[19]

A szabadság és a félelemmentes nyugodt értelem uralmát az emberiség, története során, lényegileg két nagy kultúrkörben tudta megteremteni – írja Bibó. Az egyik kultúrkör a görög-római, a másik a kínai. „Ebben a kettőben jelentek meg olyan politikai ideológiák, olyan politikai gyakorlatok, amelyek megszüntették az emberiség történetét – ahogy azt Ferrero megjelöli egy helyen – zsarnokságok egyhangú változásává tenni, és helyette olyan kísérletekké váltak, amelyek megkísérelték a hatalmat tartósan, intézményesen humanizálni, moralizálni, szabadságelemekkel kontrolálni és végül, végső célként felszámolni.”^[20]

A görög kísérlet eredetisége abban állott, hogy rájöttek arra, egy rendezett alkotmányos államban az emberek nem az emberek uralma, hanem a törvények uralma alatt élnek. Arisztotelész ezt nevezte politeiának. Nem véletlen, hogy Ferrero – Cicero nagy csodálójaként – gyakran idézte tőle: „Azért vagyunk a törvény szolgái, hogy ne legyünk egymás szolgái.”

[16] Bibó, 1986, III. kötet, 11–12.

[17] Bibó, 1986, III. kötet, 12.

[18] Bibó, 1986, III. kötet, 12.

[19] Bibó, 1986, III. kötet, 12.

[20] Bibó, 1986, III. kötet, 13.

A másik – a zsarnokságok egyhangú folyamatát megszakító kísérlet – a kínai kísérlet volt, de az egy teljesen eltérő kiindulásból eredt. „Ott volt egy komoly szakrális császárság, azonban egy olyan, elsősorban államszervezésre beállított etikai rendszer, a Konfuciusé vált ennek az államszervezetnek az ideológiájává, amely az egész államot a családapán kezdve a városkormányzón keresztül, egészen a császárig a kötelességek és kötelességteljesítések hierarchikus rendjévé tette, és ennek a kötelességelemnek a nagyon erős hangsúlyozása és a társadalomnak vele való átítatása útján tudott létrehozni egy aránylag nagymértékben moralizált, racionalizált és humanizált államvezetést.”^[21]

A modern korban a kényszerelviselés és a kényszeralkalmazás egyidejű megszűntetése teremti meg az ember számára a mindennapi élet szabadságát. A mindennapi életre vonatkozó szabadság megteremtésének erkölcsi parancsait kezdte el összefoglalni Bibó István 1938–40 táján. A politikai-erkölcsi követelményeknek *A szabadságszerető ember tízparancsolata* címet adta. A kéziratban fennmaradt, vázlatos közéleti-erkölcsi elvek és imperatívuszok tökéletesen megfelelnek a félelemtől, a kényszer alkalmazásától és a kényszer elviselésétől megszabadult ember erkölcsiségének.

Csak a legfontosabbakat felidézve, a szabadságszerető ember:

- megköveteli magának és megadja másnak a minden embernek kijáró tiszteletet,
- magát munkában szolgának, szabadidejében és a maga otthonában úrnak tekinti és szembeszáll mindenkivel, aki magát szolgálata és munka alatt is úrként, hatalmasként viseli, másokat pedig alacsonyabbként kezel,
- nem tűri más munkájának kiuzsorázását, kizsákmányolását,
- őrködik a maga és minden ember egzisztenciájának szabad és biztosított volta felett,
- szüntelenül szem előtt tartja, hogy az emberi szabadság és méltóság egy és oszthatatlan, ezért ezek mindenfajta sérelme mindenki más szabadságát, méltóságát is veszélyezteti,
- nem tűr el semmiféle önkényeskedést, akarnokoskodást, a köz becsapását, a közakarát meghamisítását, fenyegetést, terrorizálást, és ezek ellen összefog másokkal,
- anyagi visszaélést, panamát el nem hallgat, bármilyen hatalmas embert kell is ezzel lelepleznie,
- közügyben meggyőződése szerint vall színt, fenyegetéstől meg nem riad,
- minden felismert közérdek ügyében kezdeményezőleg lép fel,
- bízik a közösség erejében, az emberek többségének tisztességében, minden rosszhiszeműség ellen együttesen fellép és a jóhiszeműség számára a bizalmat megelőlegezi.^[22]

[21] Bibó, 1986, III. kötet, 14–15.

[22] Először a Világosság című folyóiratban jelent meg. (1991. évi 12. szám 881-882.)

2. A halálnak kitettség tudata és annak következményei

Bibó a magnóra diktálást megszakítva, majd újrakezdve többször összefoglalja, kiegészíti korábbi mondandóját. Ezt teszi a következő sorokban is:

„A következőkben mondandók kiegészítést akarnak jelenti egy korábbi gondolatmenethez, amiben arról beszéltem, hogy az ember, miután tudatára jutott halálnak kitett, veszélyeztetett félelmes, állapotának, hamarosan olyan helyzetbe jut, hogy tulajdonképpen nem a halálát leginkább siettető külső erőktől van legtöbb oka félni, hanem a lelkébe oltódott félelem folytán egymástól, az emberi világtól van a legtöbb oka félni. Az ember azáltal, hogy tudatára jut a saját halálra kitettsége, olyan félelemmel telik el, amit különböző, halált el nem hárító és mégis a halál felett való diadalmaskodás illúzióját keltő pótszerekkel tud csak legyőzni; ilyen mindenekelőtt a más ember élet-halála feletti hatalom és az ennek érdekében a másik emberrel folytatott élethalál harc. Minden egyes győzelem, ebben a más emberrel folytatott élethalál harcban egyben győzelemnek látszik a halál felett, holott csak meggyorsítja azt a versenyfutást a halállal, ami az ember életének egyik félelmes tartalma.”^[23]

Nem természettörvény az emberek közötti élethalál harc, hanem az emberi lét folyamatának egy deformációs eredménye – írja Bibó. Ennek a deformációnak a lényege az a felismerés, hogy az ember tudatára ébredt annak, élete időben behatárolt egységekben jelentkezik, és egy olyan fajtahoz tartozik, amely a környező fizikai természet erejéhez képest aránylag gyenge és mindezzel szemben áll az a felismerés, hogy néhány másodperc is elég az emberi élet megsemmisítéséhez.

Az európai történelemben végeredményben kialakult egy kísérlet a halálnak kitettség félelmétől és annak következményeitől való megszabadulásra: ez a kísérlet a keresztény válasz az emberi kiszolgáltatottság megszüntetésére.

3. A keresztény válasz az erőszak, a félelem és a gyűlölködés görceire

A keresztény válasz lényege krisztus példázataiban és példagesztusaiban található meg. A krisztusi tanítás lényege ebből a szempontból: az aktív szeretet és a „szelídség hatalma”, amely nagyobb dolgokra képes, mint amelyeket az ember az agresszióval el tudna érni.

Jézus számára a „szelídség hatalmának” megtapasztalása személyes élmény volt – írja Bibó –, mert Jézus saját maga jött rá a szelídség mindenek fölött való hatalmára, és a szelídség erejének felismerése után sem lett gyámoltalan emberré, hanem a szelídség erejével lett képes nagyobb dolgokra, mint amiket agresszióval el tudott volna érni.^[24] Az „aktív szeretet”, a „szelídség hatalma” és Jézus kereszthalála nem valami pipogyaság, vagy tehetetlenség megnyilvánulása.

[23] Bibó, 1986, III. kötet, 15-16.

[24] Bibó, 1986, III. kötet, 20-21. Bibó hosszan értekezik, hogy Krisztus evangéliumából hogyan lett világvallás Krisztus kereszthalála után és Pál apostol értelmezése alapján.

„A keresztény válasz az erőszak, a félelem és a gyűlölködés görcsére az aktív szeretet központba helyezése, az aktív szeretet, mint minden emberi görcsöt feloldani képes, minden erőszakot megsemmisíteni képes, lefegyverezni képes erő szerepel Krisztus példázataiban és példagesztusaiban a leggyakrabban. Ismételten le kell szögezni azt, hogy ezek az erőszakkal kapcsolatos Krisztusi előírások: Aki megdob kővel, dobd vissza kenyérrel; Aki kardot ránt, kard által vész el stb., ezek nem valami ügyefogyottságnak a hirdetési, és egyáltalán nem passzív magatartásra bízhatnak. Ez a passzív magatartás Krisztus egész egyéniségével rendkívüli mértékben ellenkezik, Krisztus igen aktív magatartású személyiségnek mutatkozik. A hangsúly azon van, hogy minden erőszak lényegében valamiféle görcsös állapotból fakad és minden erőszakos gesztussal szemben létezik egy aktív szeretetből fakadó erősebb szeretetgesztus, melyik azt az erőszak gesztust lefegyverezni képes. Aki megdob kővel, dobd vissza kenyérrel, tehát nem azt jelenti, hogy bambán tűrjük el ha megdobnak kővel, és bambán próbáljuk az ellenfél kegyeit keresni, hanem azt, hogy találjuk meg azt a gesztust, amelyik a kővel dobálásban felkelti a saját cselekedete feletti szégyenkezést, a saját cselekedete hiábavalóságának a megismerését.”^[25]

Az erőszakgesztusra a szeretetgesztus a megfelelő válasz! Bibó szerint az erőszakhelyzet kivételes megoldása csupán a jogosan alkalmazott erőszak, de az is csak annak tudatában, hogy a jogos erőszak volt a rosszabb megoldás és ezért mindezt a szégyenkezés tudatával és lelkiállapotával kell megélni és vállalni. Tehát szó sincs arról, hogy a krisztusi szabályok jegyében szó nélkül kell, hogy tűrjük, „... ha szeretteinket, vagy ártatlanokat, vagy védteleneket hóhérok vagy pribékek támadnak meg és szörnyűséggel és halállal fenyegetik őket, hogy erre ne rántsunk mi magunk is kardot és ne védelmezzük meg őket.”^[26]

A krisztusi előírás tartalma az, hogy: „a legszörnyetegebb pribékkel szemben is létezik olyan gesztus..., amely fölemelt karját lehorgasztja és az agresszív cselekedet hiábavalóságára ráébreszti. Hozzá kell tennünk, hogy minél félelmesebb és absztraktabb szervezetek részeként történik ez az erőszak pl. egy háború vagy egy apparátus részeként, annál kisebbek, szinte reménytelenebbek a sanszai egy ilyen gesztus sikerének. A hangsúly azonban azon van, hogy minden erőszakhelyzetben van lefegyverző gesztus és azt kell keresnünk. Ha nem tudjuk megtalálni, akkor nem tehetünk más, minthogy megvédelmezzük azokat, akik reánk vannak bízva erőnk szerint és az adott esetben rosszabb megoldásként az erőszak eszközeivel. A lényeg azonban annak a tudata, hogy ez az erőszakos eszköz a rosszabb megoldás. Minden jogosan alkalmazott erőszakot nem az önünneplés lelkiállapotában, hanem a mélységes szégyenkezés lelkiállapotában kell vállalni, és kell rá visszaemlékezni...”^[27]

[25] Bibó, 1986, III. kötet, 44-45.

[26] Bibó, 1986, III. kötet, 45.

[27] Bibó, 1986, III. kötet, 45.

4. A háború, a forradalom és a szülői pofon megítélése, a „szelídség hatalma” és az „aktív szeretet” alapján

Az erőszakhelyzetben olykor csődöt mond a lefegyverző gesztus, és az agresszív cselekedett hiábavalóságát nem mindig tudjuk elfogadtatni. Ebben a helyzetben fogadható el a rosszabb megoldás: a jogosan alkalmazott erőszak, de csak a szegyenkezés lelkiállapotával együtt.

Bibó három példát hoz fel ezen elv érvényesülésére a gyakorlatban.

„Ennek a szemléletnek a jegyében érdemes felelni néhány nagyon különbözőzőnek látszó, de alakjában nagyon rokon kérdésre: ezek a háború kérdése, a forradalom kérdése, és a szülői pofon kérdése. Ez a három kérdés teljesen analóg. Mind a három esetben arról van szó, hogy vannak helyzetek, amikor a háború is, a forradalom is és a szülői pofon is valamiféle görcsös, ostoba hatalmi vagy erőszakhelyzetet megsemmisíteni képes és alapján véve felszabadító hatásuk van. Mind a három tehát adott esetben hasznos és indokolt lehet, de csak is azok között a korlátok között, amiket előbb mondtunk, mint szükséges rossz, mint a jobb megoldás meg nem találása esetén elővehető másik megoldás.

Itt van tehát a felelet arra a kérdésre, hogy: szabad-e a gyereket verni? A gyereket jobb nem verni, jobb megtalálni azokat a gesztusokat, amelyek a gyerek görcseit feloldják, és őt a fegyelmezett emberi lét felé irányítják verés nélkül. Azonban egy féktelen, bőrből kibújni kívánó és a szociális viselkedéssel szembe forduló gyereket kétség kívül jobb kellő időben nyakon ütni, mint semmit se csinálni vele. Egy pusztító ellenséggel szemben jobb szembeállni, mint semmit se csinálni vele. És egy elviselhetetlenül zsarnoki hatalommal szemben jobb fellázadni, mint semmit se csinálni vele.

Ez a háború, a forradalom és a szülői pofon relatív igazolása.”^[28]

A bibói gondolat lényege tehát: az „aktív szeretet” és a „szelídség hatalma” – amelyeket Krisztus példáin keresztül ismerhettünk meg –, amelyek az erőszakot lefegyverző gesztusként működnek minden helyzetben. Ha nem, akkor a jogosan alkalmazott erőszak – bármennyire szükséges is – szegyen tudattal párosul.

Felidézve és a szokásosnál hosszabban idézve G. Ferrero és Bibó István műveiből, megállapíthatjuk a két nagy gondolkodó egymásra találását. A szellemi forrás, a szemlélet és a magyarázó elemek Ferrerótól erednek, a bibói hozzájárulás és folytatás méltó a tanítómesterhez.

G. Ferrero és Bibó István írásaiban a hatalom, a félelem és a legitimációs elvek működésének rendkívüli eredeti felfogását találjuk meg.

[28] Bibó, 1986, III. kötet, 46.

IRODALOM

- Ady Endre (1987): NERO és NÉNY. In: Ady Endre: *Publicisztikai írásai*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 374–375.
- Bibó István (1980): Az államhatalmak elválasztása egykor és most. (Akadémiai székfoglaló 1947. január 13-án.) *Vigilia*, 45. évf. 8. sz. 533–546. (Ld. még Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, II. kötet, 369–397.)
- Bibó István (1986): *A magyar demokrácia válsága*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, I. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok I-III*. Válogatta és az utószót írta Huszár Tibor. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Vida István és Nagy Endre. A válogatásban és a szerkesztésben közreműködött ifj. Bibó István és Huszár Tibor. Szerkesztő: ifj. Bibó István. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István (1990): *Válogatott tanulmányok IV*. Válogatta ifj. Bibó István és Huszár Tibor. Szerkesztő: ifj. Bibó István. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István (1991): A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata. *Világosság*, 12. szám, 881–882. (<http://bibo.elte.hu/biboist> 2012-01-27)
- Ferenczi László (2011): Előszó In: Ferrero, Guglielmo: *A hatalom*. A legitimitás elvei a történelemben. Kairosz Kiadó, Budapest, 5–32.
- Ferrero, Guglielmo (2011): *A hatalom*. A legitimitás elvei a történelemben. Kairosz Kiadó, Budapest.

●
Pérel Zsuzsanna, *Himnusz* (1996), gobelin technikával szövött
240x160 cm, (gyapjú, selyem, pamut) tulajdonos: Iparművészeti Múzeum, Budapest.